

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

KRNO, SVETOZÁR: **Ruská federácia (Od Uralu po Ďaleký východ)**. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2012, 348 s. ISBN 978-80-558-0202-2.

Po roku 1989 sa záujem slovenskej akademickej obce v súvislosti s prebiehajúcimi spoločenskými zmenami preorientoval z Východu na Západ. Ideologicky diktované témy prestali mať svoje opodstatnenie a takmer všetci začali upriamovať svoju pozornosť opačným smerom. Nastalo obdobie akéhosi „vákuu“, v ktorom sa Rusko zrazu ocitlo z hľadiska vedeckého výskumu, ale aj záujmu laickej verejnosti. V politológii, novovznikajúcej spoločenskovednej disciplíne, to znamenalo takmer absolútnu koncentráciu na fungovanie západných európskych a severoamerických demokratických systémov. Problematickým zostáva fakt, že Rusko zostáva aj naďalej pre mnohých „problémom našej spoločnosti“. Vzťah Slovenska k tomuto geograficko-politickému veľikánovi prešiel rôznymi etapami vývoja, ktoré sa dajú veľmi zjednodušene opísať od nekritického obdivu, ktorý pod ťažobou historických udalostí, postupne sa meniacou spoločensko-politickou situáciou, prerástol až do opovrhnutia či odporu. Vzťah k Rusku začal byť viac otázkou emócií, vo väčšine prípadov negatívnych, než otázkou racionality. Paradoxom je, že po páde berlínskeho múra, kedy sa otvorili hranice a možnosť vycestovať sa stala jednoduchou záležitosťou, demonizovanie a neopodstatnený strach z tohto sebestačného a z politického hľadiska silného štátu, zostal prítomný, možno viac ako kedykoľvek predtým.

V slovenskom prostredí sa systematicky zaoberá Ruskom len veľmi málo politológov, z ktorých treba spomenúť predovšetkým Alexandra Dulebu, Petra Juzu a Juraja Marušiaka. V českom prostredí je autorov viacero, ich monografie sú tematickejšie zamerané na konkrétnu problematiku a ich publikácie sú často využívané aj u nás, napríklad pri štúdiu ruskej problematiky. Nemožno obísť Jana Holzera, ktorého monografie *Politický systém Ruska (Hľadání státu)* a *Politické strany Ruska (Hľadání identity)* z odborného hľadiska dosahujú vysokú úroveň a stali sa akousi „klasikou“ pre všetkých záujemcov o štúdium ruského politického a stranického systému. Publikácia *Dějiny Ruska od štvorice autorov Švankmajer – Veber – Sládek – Moulis* predstavuje komplexný a detailný prierez históriou štátu. Samozrejmom pomôckou pre študentov politológie by mala byť vysokoškolská učebnica *Nové demokracie střed-*

ni a východní Evropy od kolektívu autorov pod vedením Ladislava Cabadu. Napriek spomenutým publikáciám je množstvo odbornej literatúry zaoberajúcej sa práve Ruskom v našich končinách nedostačujúce, a preto je vítaná každá publikácia vydaná v domácom akademickom prostredí týkajúca sa ruských dejín či politického systému, ktorá by aspoň čiastočne vyplnila ono spomenuté vákuum. V týchto dňoch vychádza monografia s názvom *Ruská federácia (Od Uralu po Ďaleký východ)* od významného slovenského politológa a cestovateľa Svetozára Krna. Monografia je súčasťou projektu VEGA a je ďalšou v rade autorových monografií analyzujúcich politické systémy, vrátane politických strán a územno-administratívneho členenia jednotlivých európskych a ázijských štátov. Rusko ako predmet bádania sa objavilo už v predchádzajúcich autorových monografiách ako *Politické strany postsovietskych krajín a Mongolska* (Nitra UKF, 2002), *Postsovietsky západ* (Nitra UKF, 2009), *Kaukazské republiky* (Nitra UKF, 2008), *Krajiny v srdci Ázie* (Nitra UKF, 2008) či *Politické strany Ruska a jeho regiónov* (Nitra UKF, 2003).

Ruský priestor sa stal dejiskom mnohých protichodných udalostí, ktoré mimoriadne silným spôsobom zasiahli do života ľudí, samotného štátu, ale aj štátov ležiacich mimo jeho dosahu. S tým súvisia aj názory na túto oblasť, ktoré sú častokrát viac emotívne ako racionálne. Rusko sa odlišuje od ostatného zvyšku sveta mnohými geograficko-kultúrnymi osobitosťami, ktoré nemožno prehliadať či obchádzať pri celkovej analýze politického, spoločenského a kultúrno-ekonomického vývoja tohto štátu. Rusko so svojimi surovinovo-energetickými zásobami je sebestačným štátom, od ktorého je závislých mnoho iných štátov. Pre sťažené prírodné podmienky v podobe trvalo zamrznutej pôdy, ktorá tvorí takmer dve tretiny súčasného štátu, bolo zaľudňovanie mnohých oblastí veľmi komplikované. Dodnes sa tu nachádza územie väčšie ako Európa, ktoré nemá na svojom území ani jeden kilometer železníc. Tieto neobmedzené priestory spôsobili, že štát sa nesnažil zvýšiť výrobu, čo malo za následok pomalý ekonomický rast, čím veľmi zaostával za vývojom Európy. Pokiaľ ide o postavenie hlavy štátu, tá je odrazom historicko-kultúrnych osobitostí vo vývoji Ruska. Procesy v prírode priravnáva Svetozár Krno k ruským dejinám – navonok málo dynamický stav sa veľmi rýchlo mení na čosi celkom iné, čo je aj dôvodom, prečo ľudia akoby nereagovali na rýchle zmeny či reformy

z centra. S takýmito náhlymi zmenami sa neustále stretávajú v bežnom živote v podobe prírodného prostredia, ktoré ich obklopuje. Štát s rozlohou viac než sedemnášť miliónov kilometrov štvorcových bol po celé stáročia spojený obmedzenými komunikačnými kanálmi, čo znemožňovalo z hľadiska plnenia demokratických kritérií, aby rozhodovacie centrum rešpektovalo názory z periférnych regiónov. Z technického hľadiska to bolo totiž nemožné. S tým súvisí pevne zakorenený zvyk rozhodovať samostatne a bez názorov odľahlých oblastí. „Ruský ultracentralizmus a etatizmus sa stali zásadnou črtou politickej kultúry, prežíva storočia, politické režimy a technologické zmeny. Rozhodnutia z centra prichádzali síce zriedka, ale často nečakane. Keďže sa málo opierali o poznanie konkrétnych problémov regiónu, neraz ako tajfún menili zabeháný spôsob života.“ (s. 20) Za duchovné osobitosti možno označiť pravoslávie a jeho zvýšenú lojalitu voči štátu, zvýšený dôraz na kolektivismus ako na individualitu, vzdanie sa svojich právomocí v prospech elít, neochota robiť kompromisy, ktoré sú chápané ako prejav slabosti, či neochota k zmenám a akási trpezlivosť až pokora.

Sovietske dejiny sú pokračovaním dejín Ruska, vrátane mesianistickej vízie, že Rusko je povolane spasíť ostatný „skazený“ svet. Zrútenie sovietskeho systému nie je len zlyhaním komunistického experimentu, ale aj fiaskom snahy o konštituovanie ruskej ríše ako dominantnej svetovej mocnosti. Príčiny tohto zrútenia spočívali v tom, že sovietsky režim považoval za svoju hlavnú úlohu modernizovať krajinu, predstihnúť najvyspelejšie krajiny sveta a diktovať im svoje podmienky. Tento pokus bol však uskutočnený v zaostalej krajine. Navyše ho sprevádzali mimoriadne ťažké vnútorné a medzinárodné podmienky. Všetky bremená modernizácie boli prenesené na celú spoločnosť. Bolo to uskutočňované diletantským a navyše brutálnym spôsobom.

Ruský národ sa spoločne so svojou (politickou) kultúrou vyvíjal v mimoriadne pestrom etnickom a náboženskom prostredí. V súvislosti s ruským jazykom a tézou o silnej rusifikácii autor poukazuje na to, že Rusi sa častokrát stotožňovali viac so sovietskym ako s ruským, a že vytváranie nového ruského štátoprávného povedomia znašali a prežívali oveľa horšie ako iní. Navyše postsovietske Rusko prešlo dvoma etapami – tzv. jelcinovskou a putinovskou etapou. Prvá je spájaná skôr s hľadaním vlastnej identity, poklesom sebadôvery, upevňovaním moci oligarchov, čo súviselo aj s nárastom slobody podnikania a vznikom širokého spektra politických strán. Druhá etapa je poznačená snahou zbaviť sa ideologických teórií súvisiacich s minulosťou, narastajúcim pocitom

patriotizmu, celkovým optimizmom týkajúcim sa budúcnosti krajiny, okliešťovaním moci oligarchov a znižovaním počtu relevantných politických strán. Znovu nadobudnuté sebedovomie súvisí aj so schopnosťou dostať sa bez akékoľvek pomoci z problémov, hoci aj netradičným až svojiským spôsobom, čo možno súvisí s tým, že Rusko patrí k najmenej zraniteľným krajinám.

Publikácia Ruská federácia (Od Uralu po Ďaleký východ) je tematicky prehľadne usporiadaná a jednotlivé kapitoly napriek obsahu rozmanitému rozsahu na seba nadväzujú. Autor čerpal z bohatých literárnych zdrojov, neobišiel ani literatúru do roku 1989, ktorá je v súčasnosti neprávo zaznávaná bez ohľadu na kvalitu, ďalej z vlastných monografií venujúcich sa tejto tematike a využil skúsenosti z vlastných pobytov, ktoré uskutočnil v danej oblasti autochtónnym spôsobom. Veľmi výstižne a presne spojil geografické, historické, náboženské, etnografické a geopolitické súvislosti. Zdokumentoval moderný politický vývoj, vrátane vzniku a vývoja politických strán. Publikácia prináša nové a málo známe informácie v našej zemepisnej oblasti. V úvode autor čitateľa oboznámi so základnými geografickými údajmi, vrátane etnického a konfesijného zloženia obyvateľstva. V kapitole týkajúcej sa osobitostí krajiny sú uvedené fakty, ktoré mnohým unikajú pri skúmaní jednotlivých javov typických práve pre túto oblasť, čo ešte viac pridáva na atraktivnosti predkladanej publikácie. V časti týkajúcej sa ruského politického myslenia je obsiahnuté politické myslenie od devätnásteho storočia až po súčasnosť, ktorú autor ukončuje Alexandrom G. Duginom. Azda najprínosnejšou je časť publikácie týkajúca sa vývoja vzťahov k Rusku, ktorá je tematicky veľmi široko zameraná. Autor S. Krno v nej postupuje od koncepcie slovenskej vzájomnosti, v historickom slede sleduje vývoj vzťahov Štúrovej generácie k Rusku a neskôr názory S. H. Vajanského a T. G. Masaryka naň. Podkapitoly o ekonomickej spolupráci sa venujú pôsobeniu slovenských drotárov a olejkárov v Rusku, ako aj pôsobeniu slovenských legionárov a ich vplyvu na zmenu názorov súvisiacich s miestom ich pôsobenia. Prehľadnú komparáciu predstavuje časť pod názvom Rusko a štáty V4, kde sa čitateľ v krátkom exkurze dozvie rozdiely a genézu vzťahov k Rusku. „Vzťahy s Ruskom komplikuje nevyjasnený strategický postoj štátov NATO a EÚ k nemu, ideologizácia a etnizácia historických krívd, používaná metóda dvojitého metra známa aj postojmi k štátom mimo spomínaných zoskupení, veľmi nízka znalosť súčasnej reality, ktorú umocňuje zanedbateľný vzájomný kontakt nielen politických a intelektuálnych

elít, ale aj širších vrstiev.“ (s. 52) Ďalšia časť knihy sa venuje výhradne politickým témam, akými sú vznik a vývoj politických strán, vrátane historického vývoja s charakteristikou najvýznamnejších období a pozornosťou zameranou na postsovietske obdobie, rovnako ako aj politickým aktérom, akými sú hlava štátu, stranický systém či politické strany, kde autor nezabudol ani na už zaniknuté strany či strany, ktoré sa posledných volieb nezúčastnili. Viac než polovica knihy je venovaná jednotlivým federálnym okruhom (centrálny, južný, severozápadný, povolžský, uralský, sibírsky, ďalekovýchodný), ktoré sú ďalej členené na jednotlivé kraje, republiky, autonómne okruhy a jednu národnostnú autonómnu oblasť. V každom z nich sa autor detailne venuje základným geografickým údajom, obyvateľstvu, hospodárstvu, historickému vývoju, priebehu volieb a hlavnému predstaviteľovi danej oblasti, republiky či mesta s mimoriadnym postavením. Zvláštna pozornosť je venovaná mýtom a náboženstvám Altajskej republiky, ako aj histórii a prieskumom tejto oblasti, šamanizmu a historicko-politickému vývoju v Buriatskej republike a historicko-politickému vývoju Kamčatky. Celá publikácia je doplnená aktuálnymi štatistickými údajmi a tabuľkami týkajúcimi sa výsledkov volieb (prezidentských, parlamentných), zoznamom monarchov, premiérov a prezidentov, názvami (aj v ruskom jazyku) a krátkou históriou jednotlivých politických strán a etnického a náboženského zloženia obyvateľstva. Jedným z mála nedostatkov, ktoré publikácii možno vytknúť, je množstvo pravopisných chýb či absencia ísť viac do hĺbky (napr. historickej) pri jednotlivých témach, čo však treba autorovi prepáčiť vzhľadom na obmedzený rozsah publikácie a jeho snahu zahrnúť do nej čo najväčší rozsah poznatkov z oblasti histórie, geografie, etnografie, religionistiky, politológie, sociológie a iných spoločenských vied. Samotná publikácia je veľmi prínosná a neoceniteľná nielen pre vysokoškolských študentov, ale aj odbornú či laickú verejnosť. Treba oceniť najmä autorove osobné skúsenosti a vedomosti nadobudnuté počas cestovania Ruskou federáciou, kde sa zdržal niekoľko mesiacov. Vďaka tomu nadobúda čitateľ pocit skutočnej spätosti s krajinou, čo odlišuje túto publikáciu od mnohých iných.

Andrea Mončeková

CROUCH, COLIN: **Post-Democracy**. Cambridge : Polity Press, 2012, 135 s., ISBN 978-0-7456-3314-5.

Môžeme slobodne konštatovať, že diskurz o demokracii, resp. post-demokracii je v súčasnosti pomerne rozšírený, už niekoľko rokov sa o ňom otvorene rozpráva po celom svete a začína sa objavovať aj v politologických kruhoch na Slovensku.

Dôkazom toho bola aj konferencia *Sloboda – rovnosť – poriadok: Kam kráčaš demokracia*, ktorá sa uskutočnila na pôde Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach v r. 2012. Vo viacerých príspevkoch, ale aj v rámci diskusie na konferencii (ako môžeme vidieť i v rovnomennom zborníku) zaznievalo meno súčasného, možno menej známeho britského sociológa a politológa Colina Croucha (1944).

Jeho dielo *Post-Democracy* nie je na knižnom trhu žiadnou novinkou. Od svojho prvého vydania v r. 2004 sa dotláčala celkom desaťkrát, len v uplynulom roku dva razy. Túto knihu by sme mohli nazvať aj *učebnicou post-demokracie*; nie preto, že je populárna, ale preto, že je populárna pre svoj výstižný, no vyčerpávajúci obsah. V súčasnosti sa však musíme uspokojiť s jej čítaním v anglickom alebo nemeckom jazyku, pretože slovenský preklad by sme v našich knižkupectvách hľadali márne. Colin Crouch sa zvykne uvádzať aj ako prvý autor a teoretik pojmu post-demokracia. Tento pojem sa objavuje už v jeho diele *Coping with Post-Democracy*, ktoré vyšlo na začiatku tohto milénia.

Spoločenské procesy a zmeny, o ktorých Crouch píše, nie sú nejakou paranojou či preludom apokalypticky zmýšľajúcich analytikov. Nie sú dokonca ani len akousi krátkodobou záležitosťou, prechodným obdobím či čisto novým javom. Hoci na Slovensku sa s črtami charakteristickými pre post-demokraciu stretávame až v posledných rokoch (keďže príbeh Slovenska je vzhľadom na svoju históriu špecifický), môžeme povedať, že v západnom svete ide o fenomén starý niekoľko desaťročí.

Hoci v post-demokracii existujú voľby, na základe ktorých sa striedajú vlády, verejná predvolebná diskusia je úzko kontrolované divadlo riadené súperiaciimi tímami profesionálnych expertov v oblasti technik presvedčania. Masa občanov sa správa pasívne, pokojne, dokonca apaticky a odpovedá len na signály, ktoré k nim smerujú. V pozadí tejto volebnej hry je politika tvarovaná v súkromí interakciou medzi zvolenými vládami a elitami, ktoré reprezentujú obchodné záujmy.

Takto definuje Crouch post-demokraciu a na ilustráciu tohto procesu používa model paraboly aplikovaný na vývoj robotníckej triedy v Británii a pa-

ralelne tento model používa aj na zobrazenie vývoja demokracie. Spoločnosti boli najbližšie k demokracii vždy po veľkých režimových krízach, keď entuziazmus pre demokraciu a občiansky aktivizmus bol všeobecne rozšírený. Vo väčšine krajín západnej Európy sa tento demokratický moment dosiahol približne v polovici 20. storočia, v Severnej Amerike a Škandinávii to bolo ešte tesne pred druhou svetovou vojnou. V týchto priemyselných spoločnostiach sa dosiahol istý sociálny kompromis medzi kapitalistickými obchodnými záujmami a pracujúcimi ľuďmi. Obchodné záujmy sa naučili akceptovať určité limity použitia svojej sily a kapacity a zároveň národné štáty boli schopné tieto limity garantovať.

Ľudia boli však čoskoro sklamaní či znudení z každodennej rutiny, keynesiánsky systém sa v 70. rokoch dostáva do krízy. Participácia v politických organizáciách klesá a dokonca akt volieb začal byť sužovaný apatiou a klesajúcou účasťou. Politické elity sa čoskoro naučili, ako riadiť a manipulovať. Navyše korupcia ako silný indikátor zdravia demokracie bol a stále je signálom toho, ako je politická trieda cynická, amoralná, a odtrhnutá od verejnej kontroly a od verejnosti.

Skúsme teraz vyššie zmienenu ideu historickej paraboly abstraktne premietnuť na časovú priamku: časový úsek 1 nazvime pred-X – tento interval je charakteristickým nedostatkom X. V časovom úseku č. 2 je zaznamenaný vysoký príliv X, v dôsledku čoho sa veci dotknuté touto zmenou menia z ich pôvodného stavu 1. Tretím intervalom je post-X. Z toho vyplýva, že vzniklo niečo nové, čo zapríčinilo zníženie dôležitosti X; niektoré veci sa následne budú odlišovať od časového úseku 1 a 2. Hoci X tu stále zanecháva svoju jasnú stopu, niektoré veci sa začnú podobáť na tie, ktoré sú charakteristické pre interval č. 1. Post-demokracia môže byť pochopená týmto spôsobom.

Ústredným princípom tohto modelu je, že nástroje a formy demokracie celkom zostávajú na svojom mieste a sú dokonca posilnené, ale politika sa dostáva späť pod kontrolu privilegovaných elít spôsobom charakteristickým pre pred-demokratickú epochu.

V skutočnosti sa nám zdá, že vlastne žijeme v dobe dosiaľ najväčšieho demokratického momentu, v dobe, v ktorej sa demokracia teší jednej z najkrajších epoch svojej existencie: politici požívajú úctu a nekritický rešpekt zo strany verejnosti a masmédií ako kedykoľvek predtým. Vládnutie a jeho tajomstvá sú čoraz viac obnažené demokratickému pohľadu. Panuje tu neústupčivé a často úspešné volanie po otvorenom vládnutí a ústavných reformách, ktoré by zabezpečili vládu, ktorá sa bude viac zodpovedať občanom. Politikom sa dôveruje, naivní a úctiví voliči

ich rešpektujú v miere, ktorú si nezaslúžia. Politici sa na druhej strane obávajú o voličskú podporu a venujú enormné úsilie a zdroje na zisťovanie toho, čo si voliči myslia, a úzkostlivo sa snažia na to odpovedať. Je to však skutočne pokrok v kvalite demokracie, keď sú politici viac vystrašení ako ich predchodcovia, využívajúc na formovanie politického programu prieskumy trhu a verejnej mienky?

Tento optimistický výhľad súčasnej demokracie nemá nič do činenia s fundamentálnym problémom moci korporátnych elít, ktorý je v centre pozornosti v ďalších kapitolách. Crouch osvetľuje rozdiel medzi aktívnym a pasívnym, negatívnym prístupom k občianstvu. Podľa jeho slov potrebuje demokracia obidva tieto prístupy k občianstvu, hoci sa dnes viac zdôrazňuje to druhé (čiastočne reprezentované ideou, že politika je výhradne záležitosť elít, ktoré, keď urobia niečo nesprávne a pride sa na to, sú podrobené zahabovaniu a obviňovaniu zo strany nahnevanej populácie). To je však škoda, pretože kreatívnu energiu demokracie predstavuje práve pozitívne občianstvo.

Crouch tvrdí, že možno považovať za indikátor demokracie sieť tzv. self-help groups, rozličných komunitných sietí, charitatívnych aktivít (môžeme sem radiť aj tzv. grass roots aktivity), ktoré existujú autonómne bez toho, že by ich vytváral a staral sa o ne štát, pretože niektoré z týchto aktivít môžu prekviť aj v nedemokratických spoločnostiach. Môžu však skutočne existovať tieto aktivity, ktoré sú výslovné občianskym produktom, aj v totalitnej spoločnosti, kde je prejav akejkoľvek občianskej iniciatívy pod drobnohľadom štátnej moci? Naša vlastná historická skúsenosť nám hovorí, že všetky tieto veci nemôžu existovať bez rozvinutej občianskej spoločnosti. Ako sa raz vyjadril Václav Havel: „*Skutečná občianska spoločnosť je totiž nejlustejším základom demokracie a s tou se totalitní vláda ze samé podstaty vylučuje.*“¹

Je veľmi dôležité pochopiť, že liberálna spoločnosť nie je to isté čo demokracia. Pojem liberálna demokracia sme si zvykli používať tak, že si neuvedomujeme, že sú to dva odlišné elementy. Isteže, demokracia požaduje určitú mieru rovnosti, aby mohla byť výslednica politiky ovplyvňovaná všetkými občanmi. Liberalizmus predstavuje slobodné, rozmanité a hlavne dostatočné možnosti na ovplyvňovanie tejto výslednice. Sú to vzájomne prepojené a na sebe závislé prvky: maximálna demokracia nemôže pre-

¹ HAVEL, Václav: *Prejav Václava Havla na sympóziu „Myšlenky Václava Havla a koncept občianskej spoločnosti“*. St. Paul, USA, 26. apríl 1999. Praha: Torst, 1999.

kvitať bez silného liberalizmu. Sú to však dve odlišné veci, ktoré môže byť dokonca konfliktné. Konfliktný charakter požiadaviek rovnosti a slobody poznal už Alexis de Tocqueville.

Pnutie medzi demokraciou a slobodou širšie rozvádza Fareed Zakaria: „*Pre ľudí na Západe demokracia znamená liberálnu demokraciu, t. j. politický systém, ktorý sa vyznačuje nielen slobodnými a regulárnymi voľbami, ale aj právnym poriadkom, delbou moci a ochranou základných slobôd prejavu, zhromažďovania, náboženstva a súkromného vlastníctva. Tento balík slobôd, ktorý možno označiť ako ústavný liberalizmus, nemá v skutočnosti nič do činenia s demokraciou, nie vždy išli ruka v ruku, dokonca ani na Západe... Za posledné polstoročie demokracia a sloboda na Západe splynuli. No dnes oba prvky liberálnej demokracie, v západnom politickom systéme vzájomne prepletené, sa na celej zeme guli rozpadajú. Demokracia prekvitá, sloboda však nie.*“²

Crouch pokračuje úvahou o neoliberalnej ideológii. Neoliberalná argumentácia vstúpuje občanom, že nepotrebujú štát už toľko ako ich predkovia, že sú viac sebestačný a schopný dosiahnuť svoje ciele cez trhovú ekonomiku (a potom je aj pochopiteľné, prečo sa menej zaujímajú o politické záležitosti). Na druhej strane však korporátna lobby nepreukazuje žiadnu stratu záujmu o stranickú politiku a využívanie štátu na dosahovanie svojich vlastných cieľov. Je v tomto smere rétorika tých, ktorí hlásajú „*menej štátu*“, skutočne bezpečná? Na tomto mieste stojí za povšimnutie myšlienka Erica Hobsbawma: „*Ideál svrchovanosti trhu není doplněk liberální demokracie, ale její alternativou. Je to vlastně alternativa jakéhokoli druhu politiky, protože popírá potřebu politických rozhodnutí... Účast na politice je nahrazena účastí na trhu; občan je nahrazen spotřebitelem.*“³

V pred-demokratických časoch spoločenské elity, ktoré dominovali v ekonomickom a spoločenskom živote, mali tiež monopol na politický vplyv a pozície vo verejnom živote. Dnes vďaka rastúcej závislosti vlády od znalostí a expertíz vrcholných predstaviteľov korporácií a šéfov podnikov a tiež závislosti politických strán od financií, ktoré im tieto korporácie a podniky poskytujú, sme stále bližšie k zriadeniu novej dominantnej kombinovanej politickej a ekonomickej triedy. Okrem ich rastúcej moci a bohatstva, na základe ktorej sa spoločnosti stávajú nerovnými,

nadobúdajú privilegované politické postavenie. A to je ústredná črta demokracie počiatku 21. storočia.

V kapitole o súčasných zmenách v usporiadaní spoločenských vrstiev Crouch vyzdvihuje zaujímavý fenomén: vzťah nových spoločenských vrstiev k politike, ktoré sú produktom postindustriálnej ekonomiky. Myslí tým predovšetkým rastúci počet zamestnancov, ktorí nepracujú manuálne, tzv. „*white collar*“. Táto vrstva „*non-manual workers*“ nie je, prekvapivo, súčasťou paraboly. Táto nová trieda je pasívna a chýba jej politická autonómia. V pred-demokratickej ére bol totiž ich počet veľmi malý a rovnako ako vrstva manuálne pracujúcich robotníkov nemajú skúsenosť s politickou exklúziou.

Už sme dospeli k tvrdeniu, že post-demokratická éra kombinuje prvky charakteristické pre demokratickú a pred-demokratickú epochu. Inak to nie je ani pri súčasných politických stranách: dedičstvo demokratického modelu prežíva v tom, že hrajú dôležitú úlohu, aj keď bez väčšej mēznosti sa obnovovať, pokračujúc v závislosti od lídrov v kruhoch tradičnej masovej strany. Nová elipsa sa tiahne od vedenia strany cez poradcov k externej lobby, ktorá predstavuje post- aj pred-demokratickú dobu. Post-demokracia je spojená s výskumami verejnej mienky a prácou expertov, tzv. „*PR*“ (public relations), v pred-demokratickom období bol poskytovaný privilegovaný politický prístup pre individuálne firemné a obchodné záujmy. Vedenia politických strán sa s obľubou začínajú obzerať po prieskumoch verejnej mienky, politickom poradenstve či masívnych predvolebných kampaniach. Tieto veci však nie sú lacnou záležitosťou, a preto firmy a nadnárodné spoločnosti veľmi radi politickým stranám na tieto aktivity prispejú výmenou za istú mieru politického vplyvu.

Crouch sa predstavuje nielen pri probléme marketingových poradcov politikov a politických strán, ale aj pri produkte ich práce, ktorej konečným dôsledkom je „*odpolitizovanie*“ politiky. Viacerí politológovia, analytici či novinári v nedávnej minulosti konštatovali, že na šokujúcich spisoch Gorila a Sasanka vlastne nič šokujúce nebolo. Slovensko vôbec nebolo prvou krajinou, kde by na povrch vyplávali veľké korupčné škandály týkajúce sa prepojenia biznisu a politických kruhov. Smutné je, že kriticky mysliaci Západ (ktorý dúfal, že ho krajiny východného bloku obohatia o hodnoty a nové skúsenosti) sme začali slepo a urýchlene napodobňovať. Taktiež sa potvrdzuje skutočnosť, že „*stranícky piár, reklamná zručnosť a heslá zatláčajú do ústrania obsah politiky.*“⁴

² ZAKARIA, Fareed: *Budúcnosť slobody*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 15.

³ HOBSBAWM, Eric: *Globalizace, demokracie a terorismus*. Praha : Academia, 2009, s. 85.

⁴ KRNO, Svetozár: *Slovensko na prahu (za prahom) post-demokracie*. In: Dobiáš, Daniel – Eštok, Gabriel (eds.):

Ak by náhodou ešte niekto neveril, ako veľmi dobrý príklad nám môžu poslúžiť nedávne prezidentské voľby v Českej republike. Obidvaja kandidáti druhého kola prezidentských volieb boli umelo vytvorenými postavami mediálnym prostredím a tento mediálny konštrukt mal veľmi málo spoločného s realitou. V médiách sa veľakrát obchádzali politické názory kandidátov a od relevantných politických tém sa odvádzala pozornosť viac k súkromnému životu kandidátov, k fetišizovaniu ich osobností. Politická diskusia prenášaná médiami pripomínala skôr arénu pískajúceho, inokedy kričiaceho či tieskajúceho publika, prerušovaná ukázkami z filmov, často poskytovala efekt divadla či celovečernej show, ktorej chýbalo „*politikum*“, a ponúkala možnosť „*podívanej*“, na ktorú je možnosť pozerat' sa s nohami vylodenými na stole a popkornom v rukách.

Crouch nezostáva bez záverov, ale na konci svojej knihy ponúka isté východiská. Kedysi demokracia závisela od schopnosti politikov redukovať politický vplyv obchodných záujmov a zároveň pretrvávala efektívnosť, ktorá napomáhala k tvorbe bohatstva. Táto rovnováha musí byť znovuobjavená, ak chceme, aby demokracia prekvitala. S tým rozdielom, že dnes je výroba v rámci národného štátu nahradená globálnym finančným kapitalistickým systémom.

Dotýka sa aj úlohy Európskej únie. Ak chce byť EÚ veľmocou, musí zaujať iný prístup a nekráčať v stopách USA, a to tak v oblasti demokratizácie, ako aj tvorbou vhodnej trhovej ekonomiky. Crouch uvažuje o kapitalizme ako o systéme, ktorému chýba efektívna alternatíva.

V oblasti občianskej problematiky by bolo užitočné skoncovať s apelovaním na politickú triedu, aby ona sama podnikla kroky na zlepšenie kvality demokracie. Treba sa vydať cestou, keď sa sami seba budeme pýtať, čo môžeme my urobiť pre to, aby kvalita demokracie stála na popredných miestach v politickej agende. Crouch vidí riešenie práve v aktivizácii občianskej spoločnosti, v reformovaní politickej morálky a praxe, a to na každej úrovni.

Dielo Colina Croucha je osvetlené množstvom príkladov z politik jednotlivých európskych krajín, ako sú Nemecko, Francúzsko, Taliansko, ale hlavne Veľká Británia, čím efektne podporuje svoje argumenty. Veľký priestor venuje opisu súčasnej éry, presne a vyčerpávajúco zobrazuje vzťah politiky, záujmových ekonomických skupín, korporátnych

elit, občanov a masmédií. Čitatelia z rôznych kútov západného sveta môžu často zdieľať podobné pocity: autor akoby rozprával o ich vlastnej krajine. Kniha však môže zaujať okrem politológov aj odborníkov z oblasti ekonomie a obchodu, ktorí sa snažia pochopiť súčasné vzťahy medzi globálnymi podnikmi ako kľúčovou inštitúciou post-demokratického sveta, politickou sférou a spoločenskými vrstvami. Veľkým plusom je, že autor nachádza rovnováhu medzi ekonomickými a politickými aspektmi, neobchádza ani jeden z nich a vďaka tomu je jeho dielo komplexné, celistvé a vyvážené: nezameriava sa len na určitú časť problému, ale obdivuhodným spôsobom zachytáva viaceré perspektívy.

Keď Slavoj Žižek kritizuje súčasnú demokraciu, hovorí, že dnes demokracii málokto verí a málokto ju berie vážne, sme síce uzrozumení s jej skazeným a korupčným charakterom, ale napriek tomu nič proti súčasnému stavu nerobíme: predpokladáme, že bude fungovať, aj keď v ňu nebudeme veriť.⁵ Kniha Colina Croucha je určená všetkým, ktorí veria v demokraciu a v to, že sa dá pretvárať. T. G. Masaryk kedysi dávno povedal, že demokracia je diskusia. Treba dodať, že tak, ako je potrebné, aby v rámci demokracie fungovala diskusia, musí existovať živá diskusia aj o samotnej demokracii ako takej, pretože demokracia nie je stav, ale proces, ktorý sa môžu hýbať nielen smerom dopredu, ale aj dozadu. Autor diela *Post-Democracy* zároveň otvára obzory a perspektívy pre túto diskusiu; ukazuje nám, ktorým smerom sa v súčasnosti môže uberať diskurz o demokracii.

Michael Augustín

GIZICKI, WOJCIECH: Political Systems of Visegrad Group Countries. University of Ss Cyril and Methodius in Trnava. Trnava – Lublin 2012, 148 s. ISBN 978-80-8105-434-1.

Výskum politických systémov patrí od začiatku konštituovania politológie ako vedeckej disciplíny k jej primárnym výskumným objektom. Spočiatku stáli v centre pozornosti autorov predovšetkým inštitucionalizované demokracie veľkých štátov západnej Európy a Spojených štátov amerických, ale postupne sa začal záujem orientovať aj na menšie štáty. Po systémovej zmene v krajinách strednej a východnej Európy sa pozornosť politologickej obce prirodzene obrátila aj na novo sa formujúce demokracie. Od

Sloboda – rovnosť – poriadok: Kam kráčaš demokracia, Košice : Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach 2012, s. 91 – 92.

⁵ ŽIŽEK, Slavoj: *First as tragedy, then as farce.* London : Verso, 2009, s. 51.

tohto momentu vzniklo v uvedených štátoch, ale aj za ich hranicami množstvo analytických článkov vo forme prípadových alebo komparatívnych štúdií, či už v odborných časopisoch, alebo v individuálnych, resp. kolektívnych monografiách. Jednou z najnovších je publikácia medzinárodného autorského kolektívu pod vedením Wojciecha Gizického s názvom *Political Systems of Visegrad Group Countries*. Práve výber témy (aj napriek tomu, že publikácia je zostavená v anglickom jazyku) by mohol vyvolať dojem, že autori sa rozhodli pre dávno prebádanú oblasť, z ktorej už ťažko urobiť nejaké nové závery. Treba však podotknúť, že krajiny strednej a východnej Európy s nedávnou skúsenosťou s komunistickým režimom a niekedy až „divokými“ rokmi transformácie podliehajú aj po dvadsiati rokoch od systémovej zmeny častým politickým zmenám. Na príklade Slovenskej republiky je možné pozorovať kolobeh vzniku a zániku nových politických strán, v prípade Českej republiky sa len nedávno zmenila volebná legislatíva prezidenta a už aj historicky prvá priama voľba hlavy štátu. V Maďarsku sa dokonca zmenil názov štátu a oslabilo sa postavenie ústavného súdu, čo vyvolalo rozhorčenie nielen v opozičnom tábore, či bezprostredne za hranicami Maďarska, ale aj v politicko-administratívnom centre Európskej únie. Politické systémy tak nevystupujú ako dlhodobo stabilné inštitúcie s nepatrnými modifikáciami. Naopak, možno im pripísať atribúty živého organizmu, ktorý pod vplyvom tak interných, ako aj externých faktorov mení svoju podobu. A práve preto je nevyhnutné podrobovať politické systémy permanentnému výskumu a aktualizovať stav doterajšieho bádania. Tak ako to urobili autori medzinárodného kolektívu pod vedením Wojciecha Gizického. Recenzovaná publikácia je zostavená z krátkeho úvodu a štyroch hlavných kapitol. Autori v nich predstavujú politické systémy štyroch stredoeurópskych štátov (Česka, Maďarska, Poľska a Slovenska) podľa pevne stanovenej obsahovej štruktúry: krátka poznámka k ústave, po ktorej nasleduje predstavenie horizontálnej delby moci – legislatívy, exekutívy a judikatívy. Po nich sa autori venujú lokálnej samospráve, volebnému systému a konečne straníckemu systému, aby vo svojom závere upozornili na najdôležitejšie fakty. Pomerne veľkú časť venujú autori straníckym systémom, pri ktorých opatrne narábajú s prístupom konfliktných, resp. štiepných línií. Českí autori napríklad konštatujú, že v ČR pri formovaní stranického systému zohrávala dôležitú úlohu socioekonomická konfliktná línia deliaca stranické spektrum jasnejšie na ľavicu a pravicu (s. 34), naopak, pri formovaní maďarského stranického spektra bola v primárnej pozícii ideolo-

gicko-kultúrna dimenzia, až po nej ekonomicko-distribučná (s. 61). Zložitejšiu pozíciu mal v tomto kontexte slovenský autor Juraj Marušiak, ktorý musel na malom mieste zvládnuť vývoj takého turbulentného stranického systému, akým ten slovenský nepochybne je. Zoznam skratiek politických strán uvedený v poznámkach pod čiarou je práve u Marušiaka najobsiahlejší. Marušiak tak v krátkom prehľade načrtol vývoj slovenského stranického systému na pozadí niekoľkých konfliktných línií – centrum v. periféria, socioekonomická línia transformácie, ale rovnako aj nacionalistická línia na jednej strane a, naopak, potlačenie postmaterálnej línie do úzadia (s. 139) na strane druhej. U Marušiaka možno pozitívne vyhodnotiť jeho pochybnosť nad dnes už aj vedeckou obcou často zaužívaným mýtom o SNS ako kontinuálne najstaršom slovenskom straníckom subjekte a rovnako jeho upozornenie na príčinu slabej inštitucionalizácie slovenského stranického spektra, ktorú nachádza v účelovej zmene volebnej legislatívy v roku 1998 (vo vytvorení jedného volebného obvodu; s. 143), ktorá posilnila mieru personalizácie slovenskej politiky, čím upevnila pozíciu lídrov strán a oslabilu stranické štruktúry. Uvedené dve poznámky možno oceniť pre ich provokatívnosť, ktorá pre deskriptívny prístup k politickým systémom je v publikácii zastúpená v menšej miere. Pozitívnu stránkou tejto publikácie je určite zloženie medzinárodného autorského kolektívu domácich autorov, u ktorých sa predpokladá, že dokážu lepšie postihnúť politickú realitu a podstatu vybraných politických inštitúcií vo svojej vlastnej krajine. Jednotlivé kapitoly napísali títo autori – z Českej republiky Stanislav Balík, Vít Hloušek a Jan Holzer, z Poľska Monika Kowalska a Tomasz Bichta, z Maďarska Gábor Török a napokon zo Slovenska Juraj Marušiak. Autorský kolektív doplnia editor publikácie a autor krátkeho úvodu Wojciech Gizicki. Za slabšiu stránku publikácie považujem absenciu hlbšieho komparatívneho pohľadu na politické systémy všetkých štyroch krajín. Ako hodnotnejšie sa javia práve tie publikácie, v ktorých editor v úvodnej alebo záverečnej kapitole dokáže ukázať práve spoločné črty, prípadne výrazné rozdiely politických systémov skúmaných krajín. Editor Gizicki síce začína publikáciu krátkym úvodom, sústreďuje sa však viac na tému spolupráce vyšehradských krajín, na ich ciele v procese nastoľovania moderného demokratického štátu, ako aj v procese transatlantickej, resp. európskej integrácie. Až na konci svojho úvodu Gizicki vyzdvihuje niekoľko spoločných znakov skúmaných politických systémov v tejto publikácii – napríklad nestabilitu a časté zmeny vládnych kabinetov (špeciálne v Poľsku). Vzhľadom na rozsah však ide len

o nevýrazný odsek jeho úvodnej kapitoly. Preto by publikácii po vedeckej stránke prospelo, keby sa editor podujal napísať kapitolu, v ktorej by presne podľa vyššie uvedenej štruktúry komparatívnou metódou načrtnol rozdiely a spoločné znaky politických systémov skúmaných štátov. Hľadanie súvislosti medzi skúmanými krajinami tak ostáva na pozornom čitateľovi, pretože aj v jednotlivých textoch ich je dokopy ako šafranu. A takou je napríklad poznámka znova Juraja Marušiaka, ktorý vo svojom texte upozornil na zložitejší proces konsolidácie demokracie na Slovensku v porovnaní s ostatnými krajinami Vyšehradskej štvorky najmä v období medzi rokmi 1994 – 1998, teda počas vládnutia tretieho kabinetu Vladimíra Mečiara. No aj Marušiakov príspevok, podobne ako ostatné, sa však nesie primárne skôr v rovine prípadovej štúdie bez ambície o komparatívny pohľad. Keďže autori si zvolili skôr deskriptívny prístup ku skúmaným systémom s množstvom nespochybniteľných historických faktov, prípadne legislatívnych a štatistických údajov, bez aspirácie priniesť väčšie množstvo provokatívnych téz, ktorým by sa intenzívnejšie venovali, nie je potrebné predstavovať podrobnejší obsah jednotlivých kapitol. Tento pohľad, napriek tomu, že sa môže zdať akokoľvek kritický, však môžeme vnímať aj pozitívne. Publikácia totiž vyšla v anglickom jazyku a svojím obsahom poslúži ako informačná platforma tak pre študentov politológie nielen vo všetkých štyroch štátoch, ale aj mimo nich, pre bádateľov začínajúcich s výskumom politických systémov uvedených krajín, ako aj pre tých, ktorí potrebujú aktualizovať svoje údaje získané starším výskumom. Publikácia vydaná v roku 2012 totiž poukazuje aj na zmeny v politických systémoch k aktuálnemu obdobiu, hoci – z objektívneho dôvodu – nereflektuje nové fakty po tomto dátume.

Radoslav Štefančík

PULLMANN, MICHAL: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Praha : Scriptorium, 2011, 243 strán, ISBN 978-80-87271-31-5.

Autorom recenzovanej knihy je český historik slovenského pôvodu, ktorý sa zaoberá predovšetkým sociálnymi dejinami so zameraním na obdobie „komunizmu“ a otázkami teórie a metodológie sociálnych dejín. M. Pullmann sa stal známym svojou kritickou analýzou totalitnohistorického spôsobu výkladu dejín prednovembrového obdobia, ktorú podal vo svojich štúdiách *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění*

(2008) a *Diktatura, konsensus a společenská změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických diskusích po roce 1989* (2009). Tieto texty môžeme považovať za jeden z najcennejších prínosov ku skúmaniu ideológie buržoázneho anti-komunizmu v českej vedeckej a odbornej literatúre. Svojím obsahom vychádzajú z kritickej revízie konceptu totalitarizmu, ktorou sa autor inšpiroval v Nemecku. V priebehu 2. polovice 90. rokov 20. storočia prebehol v nemeckej historiografii podobný vývoj ako na pôde angloamerickej soviétológie, v ktorej dominantný totalitnohistorický spôsob výkladu „dejin komunizmu“, sústreďujúci sa na politický „režim“, začal byť vytláčaný revizionistickým smerom. Historický výskum „dejin komunizmu“ zasadených do ideologického trojuholníka režim – spoločnosť – odpor sa rozšíril v tom zmysle, že okrem tém štruktúry moci, opozície a odporu proti „režimu“ bola rozpracovávaná problematika sociálnych a hospodárskych dejín a z hľadiska funkčných mechanizmov prispôsobovania sa „režimu“ i problematika dejín každodennosti. Dôraz sa presunul z politiky a ideológie na spoločenské a hospodárske aspekty, od „výskumu režimu“ sa prešlo k „sociálnemu výskumu“. M. Pullmann na výsledky nemeckej revizionistickej historiografie nadväzuje a usiluje sa prenášať jej závery do česko-slovenského akademického diskurzu. Nielen v uvedených štúdiách, ale aj v recenzovanej práci *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, predstavujúcej prvý prehľad dejín československej prestavby, prispieva k revízii pôvodných soviétologických koncepcií, ktoré boli u nás po roku 1989 mechanicky prevzaté ideológmi novej buržoáznej moci.

V zmysle Pullmannovej analýzy totalitnohistorického spôsobu výkladu prednovembrových dejín sa ústrednou kategóriou tohto výkladu stal pojem „režim“. „Režim“ nepredstavuje len súbor inštitúcií, ktoré prináležali štátnemu a straníckemu aparátu, ale spravidla sa stáva jednajúcim subjektom dejín – má vplyv („režim“ sledoval, vykonával tlak atď.), svoje záujmy („režim“ chcel obmedzovať, brzdiť atď.) a dokonca i špecifickú psychológiu („režim“ si bol vedomý, niektoré aktivity mu boli neprijemné alebo nimi dokonca bol zaskočený atď.)⁶ „Režim“ bol teda akýmsi kolektívnym aktérom s vlastnou psychológiou a zámermi. Proti takto vyznačenému ak-térovi potom stála „spoločnosť“ predstavujúca objekt ovládania a kontroly.⁷ V knihe *Konec experimentu*.

⁶ PULLMANN, M.: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: Soudobé dějiny XV/3 – 4, 2008, s. 704.

⁷ Tamže, s. 705.

Přestavba a pád komunismu v Československu však M. Pullmann v niektorých aspektoch od svojej analýzy ustupuje. V názve na označenie prednovembrového spoločenského usporiadania použil rovnaký termín, aký preferuje aj kritizovaný výklad – „komunizmus“ (v texte pritom používa aj pojmy „socializmus“, „reálny socializmus“ alebo „štátny socializmus“). V recenzovanej práci sa „režim“ opieral, nevedel vysvetliť ani ospravedlniť (s. 187), občania mu mohli nastaviť zrkadlo (s. 207). Jedna z podkapitol, v ktorej autor uvádza predpoklady na pochopenie zrútenia „režimu“, nesie názov „Režim a jeho imploze“.

Obsahom Pullmannovej knihy je analýza obdobia, v ktorom v Československu – pod vplyvom Sovietskeho zväzu – dochádzalo k tzv. prestavbe. V jej rámci načrtáva príčiny pádu prednovembrového socializmu, pričom medzi prestavbou a udalosťami novembra 1989 nachádza priamu súvislosť. Zrútenie socializmu sleduje zo špecifického hľadiska: zachytáva sémantiku prestavby – spôsoby, ktorými sa rôzni aktéri zmocňovali pojmu, ako ho používali, akými obsahmi ho naplňali, ako ho reinterpretovali či v akých situáciách ho opustili a nahradili inými pojmami. Bez dôkladnej analýzy komunistickej jazyka nemáme porozumieť ani „*dlouhé stabilitě a poměrně vysoké legitimitě státního socialismu, ani jeho nenadálému zhroucení*“ (s. 19). Poznamenajme, že Pullmannov záujem o ideológiu a jazyk nie je v českom intelektuálnom prostredí výnimkou, ale skôr pravidlom.

V práci empiricky vychádza z nemeckej metodológie skúmania dejín „komunizmu“. S totalitnohistorickým výkladom ju spája modelovanie, z ktorého nevychádza len „ortodoxný“ koncept totalitarizmu, ale aj jeho revizionistická forma. Autor v knihe modeluje, v opozícii k iným modelom hľadá a predkladá svoje výkladové modely (napr. pre rozpad „komunistických elit“). Jeho analýza je výkladovým modelom, ktorým sa snaží zdôvodniť, prečo došlo k novembrovému zvratu. Rovnako ako metodologické, tak aj filozofické východisko Pullmannovej knihy má pôvod v Nemecku. Je ním kritická teória frankfurtskej školy, ako ju svojou teóriou uznania v súčasnosti reprezentuje A. Honneth. Metodologicko-teoretickým východiskom knihy je tak empirizmus, sémantika, modelovanie a kritická teória frankfurtskej školy.

M. Pullmann nachádza dôvody pádu prednovembrového spoločenského usporiadania v idealistickej oblasti: v sémantike prestavby, v spôsoboch, akými sa rôzne vrstvy zmocňovali pojmu „prestavba“. K náhlemu zrúteniu „krehkého spoločenského konsensu“ (na inom mieste svojej knihy, na s. 18, však píše o páde socializmu „navzdory své stabilitě“) prednovembrového „neefektívneho“ systému malo prísť v dôsledku

osvojenia si prestavby rôznymi spoločenskými vrstvami (robotníkmi, spisovateľmi, študentmi, ekonomickými expertmi, komunistickými funkcionármi). Potenciál pre zmenu spočíval podľa Pullmannna v tichej pluralizácii tém, požiadaviek a postojov (presadzovaním hodnôt a slovníku ekológie, heavy metalu, konfesijnej príslušnosti či konzumných preferencií). Táto pluralizácia mala byť možná vďaka prestavbe, vďaka tomu, že ideológia prednovembrového socializmu už nedokázala neutralizovať kritické pôsobenie týchto tém, požiadaviek a postojov.

Ideologický jazyk sa rozpadal. Chýbal slovník konsenzu, ktorý by garantoval uspokojenie potrieb občanov. Ak konsenzus, ktorý bol zaisťovaný opakovaním ideologických floskúl a formuliek, neplatil, tak to aktérov, čo sa týka platnosti proklamovaných hodnôt, zneisťovalo a viedlo k záujmu o hodnoty alternatívne, ktoré by túto ich nespokojnosť prekonali a poskytl by ich požiadavkám nádeje na naplnenie v nejakom novom, všeobecne zrozumiteľnom a lákavom prislúbe. „*Od nejistoty (jaký ideologický slovník je vlastně nejadekvátnejší pro dosažení účinné změny) byl pak jen krůček k tomu, aby stávající uspořádání jako takové bylo ztotožněno se zákazy a označeno za represivní systém, neumožňující ani otevřenou diskusi, ani smysluplnou participaci občanů*“ (s. 197). Začal sa proces dezintegrácie „normalizačného konsenzu“, obnažili sa čiastkové názorové rozdiely.

Kľúčový význam pre diskreditáciu a konečné zrútenie „komunizmu“ mali podľa M. Pullmanna nasledujúce témy a pojmy: každodenná skúsenosť so skrytou korupciou, viditeľné nerovnosti, zákazy, nekompetentní ľudia, nútenie ku konformite, obmedzovanie pohybu predovšetkým vo vzťahu k cestovaniu a pod. Ak by sme k tomu mali prirátat skutočnosť, že zo sveta súkromného sa na svetlo verejnosti predierali ďalšie a ďalšie témy, mala byť budúcnosť ideológie a jej neutralizačných účinkov značne neistá. Pullmann pripisuje v tomto smere veľký význam audiovizuálnej kultúre, západnej popkultúre, populárnej hudbe, pornografii, Formanovým filmom, komédii Z. Trošku, módnemu oblečeniu, náboženským spoločnostiam, ekologickým aktivitám, téme choroby AIDS, homosexualite, násilium v každodennom živote, ideálom autonómie a autenticity. Nazýva to prelomovými skúsenosťami, jedinečnými konšteláciami.

V spoločnosti sa stávali stále atraktívnejšími alternatívne prúdy a hnutia (disent, cirkev), otváral sa priestor na širšiu solidarizáciu s utlačovanými, k izolovaným a na okraji spoločnosti prežívajúcim disidentským skupinám sa pripájalo stále viac sympatizantov, počet ľudí, ktorí boli ochotní ísť ďalej a testovať zakázané symboly „prudce narůstal“, ná-

zory a návrhy disentu „přitahovaly stále více lidí“, nespokojnosť ľudí s pomermi a skepsa voči oficiálnemu prísľubu sa prehlbovala.

Prestavba sa autorovi javí nie ako príčina zrútenia prednovembrového socializmu, ale ako podnet otvárajúci kritické otázky o komunistickej ideológii a spochybňujúca jej stabilizačnú funkciu. Otvorili sa tým zápasy o „uznanie“ alternatívnych hodnôt a diskurzov, ktorých nositeľmi boli rôzne spoločenské vrstvy. V obyvateľstve sa následkom toho zosilňoval záujem o zmenu, nielen o zmenu personálnu (odchod starého establishmentu a jeho nahradenie novými ľuďmi), ale o celkovú zmenu režimu – režimu diskurzívneho i politického. Namiesto úpadku, šedi, špiny a nedostatku osobnej sebarealizácie mala nastúpiť prosperita, móda, cestovanie, ekológia, duchovný život, realizovanie požiadaviek individuálnej sebarealizácie, a to už nie pod diktátom prestarnutého vedenia KSC. Socialistický ideologický diskurz bol v novembri 1989 nahradený disidentským ideálom nenásilia a ľudských práv.

Nápadné podobnosti s prednovembrovým „modelom“ má v mnohých ohľadoch preukazovať

výkladová hypotéza týkajúca sa vzťahu k ponovembrovému konsenzu (heslo „socializmus“ nahradila „demokracia“, „plánovanie“ heslo „trh“, „svetlé zajtrajšky“ heslo „individuálne šance“ a pod.) Tieto heslá majú v autorovom poňatí vytvárať konsenzus, ktorý zaručuje všeobecnú spokojnosť slušných ľudí s pluralitou ich každodenných orientácií a účinne vylučuje všetko nebezpečné. K tomu má patriť otázka personálnej kontinuity po roku 1989 predovšetkým v administratíve a ekonomike.

So záverom, že pád prednovembrového socializmu nespôsobil „hrdinský“ disent na čele s Chartou 77, ale bol dôsledkom prestavby, musíme súhlasiť. Potrebné sa však javí polemizovať o príčinách tohto pádu, ktoré vo svojej knihe uvádza M. Pullmann. Pád „komunizmu“ v Československu v autorovom poňatí spôsobili vrstvy občianskej spoločnosti, ktoré bojovali o svoje uznanie. Prejavy ich boja, ktorý sa čoraz viac prejavoval následkom oslabovania integrujúcej sily oficiálneho ideologického diskurzu, autor zaraďuje do výkladového modelu narastajúcej nespokojnosti, destabilizácie a konečného zrútenia „komunizmu“. V tomto sa autorov výklad zrútenia prednovembrového socializmu ukazuje ako revízia ďalej neudržateľného, „ortodoxného“ konceptu totalitarizmu s jeho modelom odporu „dobrej“, ale znásilňovanej spoločnosti proti „zlému“ režimu.

Podľa nás bol pád prednovembrového socializmu skôr otázkou mocenského postavenia Komunistickej strany Československa, ako otázkou ideológie a boja

o uznanie uvádzaných vrstiev spoločnosti. Treba brať do úvahy postavenie Československa v rámci tzv. východného bloku a jeho závislosť od globálnych zámerov Sovietskeho zväzu, viazaného jaltskými dohodami so Spojenými štátmi americkými. Najnovší výskum ukázal, že zásada nezasahovania Moskvy do vnútorných záležitostí východoeurópskych krajín, ktorú proklamoval M. Gorbačov, nebola pravdivá. Sám autor vo svojej knihe poukazuje na nepriamy nátlak generálneho tajomníka KSSZ, aby tieto krajiny nasledovali sovietsky príklad a realizovali politiku prestavby. Pád socializmu v Československa si dávame do priamej súvislosti s tlakom Moskvy na československé stranické vedenie, aby realizovalo nielen hospodárske reformy (pristúpilo k nim začiatkom roka 1987), ale aj reformy politické. Vedenie KSC si pritom uvedomovalo podobnosť medzi „prestavbovým“ a „obrodným“ procesom v roku 1968, skutočnosť, že realizovanie politických reforiem by smerovalo k destabilizácii spoločenskej situácie, vzdaniu sa moci KSC a k následnej reštaurácii kapitalizmu, t. j. k návratu pred Február 1948. Nemalo však nijaký manévrovací priestor, pretože sovietske vedenie s najväčšou pravdepodobnosťou trvalo na obdobnom vývoji ako v ZSSR, Poľsku a Maďarsku. Komunistickej vláde mala odísť zo scény. Pretože československé stranické vedenie odmietlo odvolať oficiálny postoj k roku 1968, vyjadrený v Poučení z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSC, usilovalo zachovať si svoju tvár vernosťou tomuto dokumentu, chcelo odísť čestne, pod tlakom zdola. K tomu bolo potrebné vyvolať otvorený protest obyvateľstva, ktorý sa podarilo uskutočniť 17. novembra 1989.⁸ Snaha československých komunistov realizovať v rámci prestavby len hospodárske reformy bez politickej destabilizácie sa s odstupom času ukázal ako správny. Oprávnenosť tohto postoja najlepšie ukázal vývoj v Číne.

Z hľadiska historickej reality sú ťažko pochopiteľné autorove slová o tom, že pôvodcovia prestavby chceli obrodit' socializmus a dať mu nový obsah, zatiaľ čo odporcovia prestavby sa usilovali o udržanie svojich pozícií a ukazovali, že im nejde o socializmus, ale skôr o stabilitu a poriadok. Neukázal rok 1989, že prestavba viedla k reštaurácii kapitalizmu, že predstavy pôvodcov prestavby o obrode socializmu boli len ilúziami, že odporcovia prestavby

⁸ Bližšie pozri: DINUŠ, P.: *Nátlakové skupiny, novembrová provokácia a štátny prevrat 1989*. In: Dubníčka, I. (ed.): *Nátlakové skupiny, subkultúry a kontrakultúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2012, s. 22 – 51.

svojím dôrazom na stabilitu a poriadok sa usilovali o udržanie socializmu a o zabránenie reštaurácie buržoázneho režimu? Tvrdenie, že M. Gorbačov a spol. zachraňovali socializmus reštauráciou kapitalizmu a rozpadom ZSSR, nemôže obstáť. Rok 1989 potvrdil skutočnosť, že zachovanie moci komunistickej strany bolo základnou podmienkou existencie a udržania socializmu. Triedne záujmy ani sociálna spravodlivosť neboli a nie sú „utopické socialistické symboly“ (s. 141). V poslednej vete obsiahlej kapitoly „Československý rok 1989“ M. Pullmann v súvislosti s novembrovými udalosťami cituje J. Suka, že masové demonštrácie zmietli starý režim a otvorili cestu novému usporiadaniu. Nedodáva však – akého nového usporiadania. Bol ním väčšinou československého obyvateľstva nechcený, sociálne antagonistickej kapitalizmus.

Autori, ktorí sa hlásia k modelovaniu, sú presvedčení, že dosiahnuť pravdu nám umožňujú modely a aproximácie. Platia tu však slová V. Černíka a J. Viceníka, že rozpad teórií spoločenských vied na jednotlivé prípady, na čiastkové modely, založené na ohraničených predpokladoch, vedie k strate ich schopnosti analyzovať globálne problémy.⁹ Preto zo-

stávame skeptický k záverom, ktoré vo svojej knihe prináša M. Pullmann. Mimo iného však treba oceniť jeho realizmus v otázke legitimity prednovembrového socializmu, a to v protiklade k autorom, ktorí opakujú ideologický vzorec „ortodoxného“ konceptu totalitarizmu. M. Pullmann konštatuje, že „*spoločenský konsensus byl až do období přestavby poměrně pevně vybudován na důvěře, že socialismus je důstojnějším společenským uspořádáním než kapitalismus a že navzdory všem svým problémům státní socialismus poskytuje dostatek šancí pro dobrý život. A disent v očích většiny obyvatelstva až do roku 1988 nebo 1989 nepředstavoval hnutí morálnějších lidí, nýbrž skupinu podivínů s partikulárními zájmy a tajemnými vazbami na Západ*“ (s. 222 – 223).

Podobnými vyjadreniami narušuje ponovembrové, oficiálne interpretované mýty o „zlom“ režime, nad ktorým zvíťazil rešpektovaný predstaviteľ antikomunistického odporu československej spoločnosti – disent. Povinnosťou kritickej vedy je takéto závery vyvracať a demaskovať.

Peter Dinuš

⁹ Pozri: ČERNÍK, V. – VICENÍK, J.: Spor o Marxa z pohľadu metodológie spoločenských vied. In: Dinuš, P. a kol.: Spor o Marxa. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV. 2011, s. 20.